

היסטוריה של איש צבא יהודי

ממערכות שנת 1915

ודוי של אחד מרבים

המחבר, בעל ה"היסטוריה" הזאת, לא בליטריסטן הוא, כי-אם היסטוריון. מטרתו היא לתאר את ההיסטוריה הפוליטית של יהודי רוסיה בני דורנו בתמונת דברי ודוי כתובים ביד אחד מהם, ביד יהודי, שנולד בשנת 1881, שהיא ראשית תקופת ה"פוגרומים", וימי חייו תמו בשנה השנית למלחמה העולמית שבעת הזאת. כל ימי חיי "הגבור" המתואר חלים בתקופת המלחמה, שממשלת רוסיה נלחמת עם היהודים זה חמש ושלשים שנה, ומתוכם נשקפים המומנטים היותר חשובים שבה, במלחמת רוסיה זו עם יהודיה. פה עולה על הבמה דמות דיוקנו של אותו הדור היהודי, שאצל ערש ילדותו הרעימו סערות הפוגרומים האזרחיים ועתה השיגוהו בלהות הפוגרומים הצבאיים. "היסטוריה" זו אין בה אפילו שורה אחת, שאין למצוא עליה עדות במעשים ידועים לכל או בהרבה תעודות כתובות שבקרב הימים הן עתידות להתפרסם*.

תחלת ההתעוררות לחבור הרשימה ההיסטורית הזאת, היחידה במינה, היתה פרי מכתבים של אנשי צבא יהודים משדי המלחמה שבימינו (קטעי מכתבים כאלה נדפסו לפעמים ב"זורנאלים ליהודים). רושם חזק ביחוד עושה אחד מהם. הוא מכתב אחד הפצועים, שהובא לאחורי המערכה ומת בבית-החולים הצבאי הקיובי בסוף שנת 1915. מתוך דבריו בוקע ועולה קול נאקת נפש אינטליגנט טפוסי מ"חחום המושב", אשר עבר בכל מדורי הגיהנום, הממלאים את היהודים בעשרות השנים האחרונות, והשתתף בחבלי תנועת השחרור בשנת 1905 ולאחרונה נשרי שרפה מוסרית בלהבת המלחמה העולמית. האיש הזה היה

* מלבד כתבי ערכאות ותעודות שונות מזמנים קודמים היו בידי המחבר גם הרבה תעודות אפיציאליות מהשנים האחרונות וגם תאורים וספרים בכתב ובעל פה של עדי ראיה.

יכול לכתוב חבור יורד חררי בטן בשם, ודוי של אחד מבני הדור, אך הוא הספיק לשפוך את נפשו הדוויה רק בשורות האחדות האלה, שכתב באגרת לפני מותו: "יש אשר יבהילוני הרהורי לבבי כל-כך, שאני דואג, שמא אצא מדעתי. אני מתאמץ להמנע מהרהר, לשכות את כל מה שהיה מעסיק אותי קודם לזה, וביחוד לשכות שעלה בגורלי הכבוד להיות מן המשתתפים ב,מלחמת השחרור" הזאת, כמו שקוראים לה בקצת הוצאות עתוניות, אך את הדבר האחרון הזה לא יניהו לי לשכות, כי על כן אני מבני העם הנבחר. אף אמנם כבר הורגלתי בזה: גם עד העת הזאת מצאוני צרות רבות ורעות כאשר אני יהודי: במדה מספקת הגינו עלי רגש כבודי הפרטי והלאומי והאמונה בצדקת הענין, אשר הקדשתי לו מבחר כחותי. אך לפי הנראה לא הייתי מוכן כל צרכי לאותן המכות האכזריות, שהוכו היהודים ביד נדיבה מאד מעצם היום הראשון למלחמה, גם פה באחורי המערכה, גם בתוך המערכה פגעה בי שנאה עזה כל-כך, שלא עצרתי כח להתגבר עליה. אני נדכיתי, שחיתי תחת עול סבל השנאה, ולעמוד בקומה זקופה, אם אשאר בחיים, לא אוכל עוד לעולם."*

סיום שירת-תוגה ארוכה, שירת חיים שלמים שכלו ביגון ואנחה, נשמע במלים האלה, ובצרוף הרשימות האחדות שבניקרוולוג הוא מעורר הרבה זכרונות בלבבות בני דורו, שלשלת ארוכה של הרפתקאות קשות, שעברו לא על אותו האיש בלבד, כיאם על רבים אתו, כל התלאה הרבה, שעברה דור שלם, נזכרת ומתחדשת בדברים האלה, וכמו מאליו מתחבר בלב קוראיהם ודוי, שלא הספיק בעליו הנפטר לכתבו. הודוי הזה ינתן בפרקים שלפנינו.

א

אני נולדתי בשנת 1881, במרוצת הימים הבינותי את הסימן הרע, שהיה צפון לי בזמן הולדי: הלא השנה ההיא היתה תחלת תקופת ה"פוגרומים" ביהודים, וה"פוגרום" נטפל אלי בתמונות שונות בכל דרכי מערש ילדותי עד קברי, שאני עומד עתה על עברי פיו.

זכרונותי המטושטשים הראשונים מימי ילדותי קשורים בספורי פוגרומים. אבי - מורה עני בבית-ספר באחת מערי הפלך הקיובי, - לא ספר לי את המעשים המעציבים ההם, כי לא אבה להדאיב נפשי, נפש ילד תמימה. "כמשכיל" אידיאליסטן מבני שנות הששים, החזיק תמיד בנועם תקוות ימי נעוריו, בשאיפות השכלה ותקונים, ורק השתומם למראה היריעה השחורה החדשה, הנמתחת על דברי ימי היהודים, וצללי תמונת שנות הבינים המרחפים עליה. הוא לא הבין, איך יכלה "מרכבת הפרוגרם" לחזור לאחוריה, וחשב שאין זה אלא הלום רע, בעותי תרדמה, שבעוד רגע כליל יחלפו. הוא מת באמונת ילדים זו, אשר גם המשבר הנורא שבשנות השמונים לא יכול לפגום בה אפילו פגימה כל-שהיא. אבל אני לא ירשתי מאבי את תום לבבו זה. עלי השפיעו יותר ספורי אמי,

(* "ייוור. ניריליא", הוצרת 29 וחוכרת 27, בניק-ולוג על גולדשטיין.

שבינתה במראות החיים היתה קצרה ופשוטה מבינתו: הספורים האלה כוננו ראשונה את מבטי על מחשכי התהום שלפני. בשני ילדותי הראשונות, ואני הייתי ילד רגשני, שמעתי לא אחת ולא שתיים מפי אמי מעשה נורא, אשר בראשונה הבינותיו אך במקצת, ואחרי כן התברר לי מעט מעט. היא ספרה איזה מעשה ב"קצפים" שהתנפלו על ביתנו, שכל בני ביתנו התחבאו במרתף, ובו נשמע קול נפוץ מתוך דירתנו הנהרסת, שאחרי כן פרצה חבורת השכורים אל מקום מקלטנו, והם הכו את אבי ואמרו לעשות איזו רעה נוראה מזאת לאמי ולאחתי הבכירה. עוד ספרו לי, כי אני שהייתי עוד יונק, נצלתי ממהלומות, כי הצפינו אותי תחת חבית הפוכה, ואני ישנתי באותה שעה. זה היה הפוגרום האחד אשר פגע בי בשנתי. את הפוגרומים האחרים ראיתי והרגשתי בהקיץ.

אבותי היו נוסעים לפעמים לקיוב ומתאכסנים שם בבית דודנו, שהיה סוחר עשיר ותושב בעל-זכויות בעיר הזאת, שישבתה אסורה להמוני היהודים. הם נסעו שמה פעם לפרא איש מבני ביתנו אצל ה"פרופיסורים" הקיוביים ופעם לקבל תמיכת כסף מאת הדוד העשיר. באחת מהנסיעות ההן הובאתי גם אני שמה, ואני זוכר יום ולילה אחד בעיר הזאת: ביום הוליכוני ברחובות היפים והראוני בתים גדולים והיכלות, אשר לא ראיתי כמוהם עד היום ההוא, ובלילה שאחרייו... בבית מחלקת הפוליציה. כי נקרינו שם בשעת "ציד", שהיו עורכים לפרקים לצוד אנשים יהודים, שאין להם זכות ישיבה בעיר. בשעה מאוחרת בלילה, כשהיינו כולנו ישנים, פרצו שוטרים אל בית דודנו ויסחבו ויורידו את אמי מעל משכבה ויובילוה אל ה"אוצ'אסטוק" עמי יהוד, ואני אז נער כבן שמונה שנים. שם עצרו אותנו עד הבוקר בדירה סרוחה קטנה, ואחרי כן הביאוני לפני פריסטב מלא חמה, אשר גדף את אמי בקול זעם ואיים עליה, שישלחה משלוח אסירים אל מקום מולדתה. אולם כאשר בא דודי, שככה חמת הפריסטב, ואחרי קבלו כסף פדיון קצוב שלח אותנו לחפשי. על מנת שנצא מן העיר עוד ביום ההוא. אז נודע לי בפעם הראשונה, כי היהודי הרוצה לדור בקיוב חוטא הוא על פי חוקי רוסיה ואפשר לשלחו על זה יחד עם גנבים ושוודים. זאת היתה המכה הראשונה לרגש הצדק והמשפט, שקניתי לי בילדותי ב"חדר" מספרי התורה והגביאים.

אחרי כן לא תמתי עוד, כשקרה בבית אבי המקרה הזה: אל עירנו הקטנה באה מדי שנה בשנה מאחד הכפרים הקרובים משפחה קרובה לנו לימים הנוראים, כדי להתפלל בבית-הכנסת עם הצבור ולראות את קרוביהם ומכריהם, בני קהלתנו. בקרובים אלה, שהיו בני כפר קבועים מכבר, לא נגעו "החוקים הזמניים" הנתונים בשנת 1882, שנאסר על פיהם ליהודים להתישב בכפרים, אך לא נגזר בהם גרוש על אותם שנתישבו מכבר. בכל שנה ושנה היו באים ויושבים בעיר ומתפללים בבית-הכנסת שלשה שבועות - מראש השנה עד אחרי חג הסוכות - וחוזרים לכפר מושבם ולעבודתם ואין מכלים דבר. אבל פעם אחת נסעו אורחינו אחוי החגים אל הכפר כדרכם, ובעוד ימים אחדים חזרו ובאו לפני שער ביתנו בעגלות טעונות כלי בית. השלטון המקומי גרש אותם מן הכפר, בפקודת שר-הפלך החדש, שהיה צורר יהודים, כדין "מתישבים חדשים",

אחרי שבתם שלשה שבועות מחוץ לכפר וכפי מה שנודע לי אחרי כן נתפשט המנהג מאד בעת ההיא לפרש את החוק באופן זה. אז הבינתי בבית י"ד שלי, שאכר רוסי יש לו רשות לבוא לימי ווגים אל עיר ולהתגולל בבתי משקה, ויהודי שנסע להתפלל בבית־הכנסת דינו להגרש מן הכפר אשר ישבו בו אבותיו ואבות אבותיו. כל זאת הבינתי ואשמור בלבי.

אבל גם עלי בעצמי עברה כוס הגרוש. אבי נדחה ממשמרתו, משמרת מורה בבית־ספר של הקהלה היהודית שבעירנו, והתחיל מבקש לו הוראה פרטית בבתי עשירים. בעת ההיא הציעו לו להתישב במוסקבה, כי מכריו מצאו לו שם הוראות־שעות בבתי סוחרים אחדים, שרצו להמציא לבניהם השכלה עברית. וזכות ישיבה יעצוהו לרכוש לו באופן זה: אמנו תפתח בית מלאכה לתפירת בגדי לובן, ואבי ידור בבית אשתו התופרת ויבטח על חסד הפוליציה. רק ההוצאה תרבה על־ידי סגולה זאת. כן עשינו וגם הצלחנו: אבי היה מורה לשעות, ואמי תפרה לנו בגדי לובן ב"בית מלאכה". אך לא ארכו ימי שלותנו, כי בא מועד חג הפסח שבשנת 1891. זמן הגרוש האכזרי, גרוש מוסקבה.

זוכר אני את היום ההוא, אחד מימי חג האביב, שהתפללתי בו עם אבי באחד מבתי־הכנסיות במוסקבה; בשעת התפלה עבר בין המתפללים קול מלחשים בדאגה. ואני רואה, והנה האנשים נאספים חבורות חבורות ושואלים וחוקרים זה את זה. מתוך שיחותיהם נשמעו המלים: "פקודת הקיסר... לגרש את היהודים ממוסקבה"... ופנים חורו, וראשים הירדו ועוצב מיוחד הורגש בקול החזן בתפלת המוסף. המתפללים הלכו איש לביתו וביום השני כבר הספיקו כולם לקרוא את הגזרה הרעה בעתונים. גרוש נגזר על כל בעלי המלאכה והחרשים היהודים, גם על אותם שנתישבו בעיר לפני ימים כבירים והפוליציה התחילה לעשות שפטים. בעלי המלאכה רק למראית־עין נפגעו ראשונה; לעוסקים במלאכתם באמת נתנו זמנים שונים, משלשה עד תשעה חדשים, לצאת ממוסקבה. בני ביתנו נמצאו כמוכן בין החוטאים, שהוטל עליהם להתגרש בלי אחר.

זוכר אני את הלילה הנורא שאחרי פרסום הגזרה. אנשים טובים הקדימו להודיענו, שעתידיה הפוליציה לעלות על הגיטו שבמוסקבה, כי "ציד" יהיה ב"הצד הגלילובית", שרוב היהודים המתאכסנים בה היו מחוסרי זכויות או בעלי זכויות מדומות, ובחוסם היו גם בני ביתנו. כדי שלא להנתן במאסר, גמר אבי, כמו שגמרו עוד רבים עמו, לבלות את הלילה ההוא לא בביתו, כי־אם בחוץ, כי איש לא היה נותן למחוסרי זכויות כמונו ללון אצלו בלילה ההוא. בליל מרס קר שוטטנו ארבעתנו — אבי ואמי ואחותי ואני — ברחובות העיר. הלכנו, שבימי הפסח היא במלואה, הפריעה אותנו משבת על אחד הספסלים בבולבר, כי שם יכול השוטר הקרוב אלינו לראות אותנו, על כן הלכנו דרך משעולים ופנות נסתרות כחבר גנבים, לאחריה נלאינו נשוא ונבוא אל אחד הבולברים ונשב על ספסל. אך קולות גסים ורועצים העירוני פתאום. פקחתי עיני ולפנינו עמדו שוטרים מן הסובבים בעיר: שוטר ראשי סחב את

אבי בקצות צוארי מעילו וינהם עליו בהמה: „אני אראך, זייד, בן בלי בית, איך להסתתר!“ בלית חבל שוטרים הוליכו אותנו אל מחלקת הפוליציה, שם חקרו אותנו וימצאו את „עוננו“ ושלחנונו אל בית-האסורים למשלוח. בבית-האסורים ההוא באנו בתוך המון יהודים שכנים לנו מדיירי החצר הגליבובית. הם ספרו לנו כי בלילה הוציאו אותם ממעונותיהם בשעת הציד ויוליכו אל המקום הזה לשלחם ממוסקבה בין האסורים אל מקום מולדתם. בית-האסורים הגדול והמרופש היה מלא פושעים רוסים, שהובאו שמה להשהות עד שיגיע זמן שלוחם, ואנחנו הוכרחנו לשבת שני שבועות בתוך חבורה זו של גנבים ומרצחים. נורא הוא זכר הימים והלילות ההם, – אינני רוצה לתארם, מבין החשכה הזאת מזהיר לי יום אחד. אבי שהיה רגיל לשבת כרד בפנה ולקרוא בתנ"ך הקטן שלו, קראני פעם אחת וישם אצבעו על אחד מעמודי הספר ויאמר: „קרא זאת“ ואקרא את הפסוקים האלה: „נגש והוא נענה ולא יפתח פיו, כשה לטבח יובל, וכרחל לפני גוזויה נאלמה ולא יפתח פיו. מעוצר וממשפט לוקח, ויתן את רשעים קברו“ (ישעיה נ"ג). ואבי אמר אלי בלחש: „הם חושבים, שהנבואה הזאת נאמרה על משיחם, אבל אנחנו היהודים יודעים את כונתה האמתית. לא באדם אחד שנצלב ידובר פה, כי-אם בעם שלם. גם עתה נתונים בני עמנו את רשעים בבתי-כלא רק באשר הם יהודים“. דמעות התגלגלו על לחיי אב הצנומות ונשקעו בעבי זקנו הרחבה. דבריו היו כאש צרבת בלבי, אני הרגשתי את הוראתם יותר ממה שהבינותיה, אל הבנת הדברים הגעתי בזמן מאוחר מזה הרבה אך ברגע ההוא נורע בקרבי ראשונה בעודני בן עשר שנים זרע המחאה הפוליטית. רעיונות קשר התרוצצו במוחי: „נאלם ולא יפתח פיו כשה“ – על שום מה? ולמה מחריש העם הנענה ואיננו נלחם עם מעניו?

בחבורות האסורים הוליכו אותנו ימים רבים ונתעכבנו בדרך בכל התחנות המיוחדות לזה. לאחרונה הובלנו אל עיר מולדתנו שב„תחום המושב“ ומסרנו לידי הפוליציה שלה, והיא שלחה אותנו לחפש, והשיבה לנו את זכותנו למות ברעב, במקומות שמותר ליהודים לשבת בהם. תיכף אחרי נסיעתנו זאת, שנסענו לא ברצון, חלה אבי, כי נענה בטלולני הנסיעה היא הקשה והארוכה, ויחלה מחלה עזה, ובימים מעטים יצאה נפשו – נפש זכה של אידיאליסטן מקשיב, מנגינות שמים בארץ מלאה חמס ושוד. בן אחת-עשרה שנה הייתי ליתום.

ב

נדודים חדשים באו עלינו. אחרי הרפתקאות ארוכות מצאו בני ביתנו, שנתינתו, מקלט להם בקיישינוב, כי בעזרת קרובינו פתחה אמי שם חנות של מיני מזון. הקרובים ההם דאגו גם להשכלתי. רצונם היה למסרני לגימנסיה, אבל, הנורמה הפרונטנטית עמדה לשטן בזה. זוכר אני יום אוגוסט אחד, בחדר גדול מחדרי הגימנסיה ישבו הבוחנים, ולפניהם ספסלים, ועל הספסלים יושבים צפופים נערים יהודים בעלי פנים דלים וחורים ועינים מביעות דאגה,

שלא כדרך ילדים. כולנו באנו להבחין לשם כניסה למחלקה השלישית, ובתוכנו היו גם הרבה נערים שכבר הצליחו לעמוד בבחינה אל המערכות הקודמות בשנים הקודמות, אלא שנשארו מחוץ לגימנסיה בגלל הנורמה. כולנו היינו מעותדים היטב ומוכנים עד כדי „חמשה“, וגם אחרי כל הטרוניות של הבוחנים ענינו כהלכה; אבל הוברר הדבר, שמשלשים הנבחנים יכלו להתקבל רק שנים, כי רק שתי „ווקנסיות יהודיות“ נמצאו בגבולות הנורמה. הווקנסיות נתנו לשנים מבני עשירי המקום, שהיו נושאים ונותנים עם דירקטור הגימנסיה, ואני נשארתי בין הנפסלים. וגם הפעם הרגשתי מדקרת עלבוי גדול בלבי.

מן העת ההיא החיליתי להתענות בענויי „אקסטרן“. את שעורי הגימנסיה למדתי בבית בעצמי, ולפעמים בעזרת מורים עראיים מקרב סטודנטים רודפי צדקה וחסד. בכל שנה נבחנתי בשביל המחלקה הגבוהה ובכל פעם הצלחתי, ובכל פעם ענו לי בנוסחה אחת: „ווקנסיות ליהודים אין“... פעם אחת אספתי מעט כסף בשכר הוראות שעות, שהוריתי בזול גדול, ונסעתי לאודיסה, בירת הנגב הזאת משכה את לבי זה ימים רבים במוסדות ההשכלה ובקולטורה „האירופאית“ שבה. שם קויתי למצוא תמיכה מאת חברת מפיצי השכלה, אשר היתה בעיני מרחוק כמקור ישע למבקשי השכלה, אבל בבואי שמה מצאתי את עצמי בתוך חיל גדול של „אקסטרנים“, והחברה נתנה את מחסורם בשעורים, שהספיקו אך להציל את האומללים ממות ברעב. עד למחסור פת לחם הגעתי גם אני פעמים אחדות. לא אחת ולא שתיים שמעתי באספות הבריים אקסטרנים עניים נאומים, אשר חרד לבי לשמעם בראשונה, פה גמל זרע המחאה הריבולוציונית בקרב הצעירים מרי הנפש, אשר מנע בית-הספר מהם לחם רוחני והשליך אותם לחשכת תהום הרחוב... אחרי צרות רבות הגעתי לגמר שעורי הגימנסיה, נבחנתי וגם הצלחתי וקבלתי תעודת בגרות ונתתי עיני באוניברסיטה. אבל גם הפעם הוצגתי לפני משוכת קוצי הברזל של „הנורמה היהודית“. ביגיעות שאינן מדרך הטבע דלגתי על המשוכה, הגם ששרטתי את נפשי בקוצייה, ונכנסתי אל האוניברסיטה שבעיר המלוכה.

פה החיליתי לשאוף רוח בנשימות שלמות! בכל כחי נספחתי אל תנועת הסטודנטים שבסוף המאה התשע-עשרה, שהם הכינו את הריבולוציה. אך מי עשני לריבולוציוניר? – הממשלה בעצמה העבירה אותי דרך בית-הספרה המיוחד, המסוגל היטב לזה, משנות ילדותי הראשונות. ספורי אמי על דבר הפוגרומים שבשנת 1882, „הציד“ הקיובי, המאסר המוסקבאי, דמעות אבי בבית-האסורים למשלוח, מצוקות הנסיעה עם האסירים, ענויי הילדים בידי מורי הגימנסיות, ההתדפקות על דלתות האוניברסיטה במצב עבד נבזה מלידה – היש לך הכנה גדולה מזו לעסקנות ריבולוציונית? עוד בשנים אשר שוטטתי רעב בחוצות אודיסה נשבעתי להקדיש חיי למלחמה עם אותו המשטר, שדכא את משפחתי הקטנה ושעודנו מדכא את משפחתי הגדולה, את העם היהודי. חמת אבותי – נביאי הדורות הקדמונים, שהורו ראשונה את תורת הצדק הסוציאלי – נצטרפה בקרבי עם חמת נביאי דורנו. המחאה הלאומית זותבוללה במחאה הסוציאלי, והריבולוציה היתה אמונתו...

הדבר הזה היה בשנה האחרונה למאה שעברה, בעצם ימי שביתות הסטודנטים. אני הלכתי בראש מאניפסטציה ושכחתי לגמרי שיש להזהר קצת, ונתפשתי והושבתי בבית-האסורים, ואחרי כן הושם חלקי בין הסטודנטים ונענשים שנמסרו ל"עבדות" הצבא בימי המיניסטר בוגוליוב, ואעבור מהאוניברסיטה אל הקסרקטין.

שלוש שנים עבדתי בצבא בתור איש-צבא פשוט, כי בגלל יהדותי נתקפחו הזכויות המיוחדות התלויות בהשכלה, שנתגו לחברי הרוסים. בצבא קפץ עלי רוגו שנאה גסה ליהודים. שר הרוטה שלני, שדלה את כל חכמתו הפוליטית מן העתונים הריאקציוניים צוררי היהודים ממין "הגוב' וורמיה", היה קורא ליהודים שבאנשי חילו אך "זידים". הוא היה מתצלל בנו ככל אשר מצאה ידו לעיני כל הרוטה, מביע מהתלות מרגיזות וקורא לנו בלעג "אצילי ירושלים" וצועק בשעת כעסו: "יודים, בעלי פאות, ראשונה!" ממנו ראו ונהגו כמוהו גם השרים הקטנים ממנו והרבה אנשי-צבא פשוטים רוסיים ופולניים וימררו את חיינו בצבא מאד. כמה פעמים לחצתי בידי את קנה הרובים שלי לחיצת הזדעזעות עצורה, ובכל עוז רצוני התאפקתי מהשיב חורפינו דבר! תמיד כל היום התחמץ לבבי, על כי אין טעם בעבודתי, "לארץ המולדת", אשר לא תכירני לבן לה ותבדילני לרעה במדה מרובה מאד גם מבני נכר, שהם זכאים לשבת בכל מקום ברוסיה ועם זה אינם חייבים לעבוד בצבאה. עבודת הפרך הצבאית שלי נגמרה בשנת 1903 באביב. אני שולחתי לחפשי ואשב ברכבת ואסע לקישיניוב עירי ובדרך באתני השמועה הנוראה על דבר הפוגרום הקישיניובי.

כל מה שקראתי בעתונים הרוסים, שנסתתמו דבריהם מפני הצנזורה שבימי פליבה, היה כאין נגד המראה אשר ראיתי בבואי, "לעיר ההרגה" מקצה שבוע אחד אחרי יום העברות. עוד בנסעי מבית התיבות דרך הרחובות אל קצה העיר הרהוק, מקום דירת אמי, ראיתי סימני הרס בכל פסיעה ופסיעה: חלונות בתים וחלונות חנויות שבורים וסתומים בנסרים, ובבתי העניים שבסמטאות — הורים פתוחים תחת חלונות ודלתות; פה ושם התגוללו עוד בחוצות ובחצרות, שנהרסו שעריהן, גם כתמים שהורקו: "כתמי דם" הסביר לי בעל עגלתי, איש יהודי, וספר לי מיד הרבה דברים, אשר לא ידעתי קודם לזה. בלב דופק נגשתי בעגלה אל בית אמי הקטן, ומיד נראו לעיני חלונות שבורים פקוקים בסמרטוטים. כשנכנסתי הכרתי בכבדות בזקנה החורת, שנפלה על צוארי, את אמי, אשר היתה עוד כמעט צעירה ומלאה תנועת חיים בצאתי מעירי. ראיתי והגה תחושת רחבה על מצחה. מה זאת? — "אין דבר, כבר נרפא: חוליגנים הכו בגור עץ על ראשי". ואיה אחותי? פני אמי חורו תורת מות. בלי כח נחתה על הכסא ותתן קוליה בבכי. מה לה? "נהרגה"? — "לא". "נפצעה?" "אויה, בני, רע מזה". הבינותי הכל. עיני חשכו. רגעים אחדים בכינו שנינו בקול ובמרירות, אחרי כן נודעו לי פרטי המעשה. אחותי הנשואה, אשה צעירה, הסתתרה בעליה עם אישה ובנה היונק. אז באו המחבלים ויכו מכות אכזריות את אישה ויסחבוהו וירידוהו מן העליה ויענו את אחותי, ואת פי הילד היונק

אשר בכה סתמו בסמרטוט ויחנק. אחותי שכבה עוד ביום בואי שמה בבית-החולים בין מאות פצועים ושבורים, ודאגו לה שלא תצא מדעתה. אש תופת התלקחה בלבי, דאכון ובושה בערו בי יחד, דאבון על המומתים והמחוללים ובושת פנים על אחי שנתנו לרצוח ולחבל אנשים קרובים להם ולא התיצבו לקראת חבר השכורים המנוולים המתנפלים עליהם. מדוע לא נוסדה הגנה עצמית יהודית, בזמן שהפוליציה והחיל עזרו למחבלים? למה לא הגינו על כבודם, אם לא יכלו להציל את נפשותם? למה נפלו יהודים למאות ומחיל קרושיוון רק שנים או שלשה? ולמה עוד המסית הנבל הזה חי עם שאר מכיני המטבח? בקצף אין אונים שוטטתי אנה ואנה. באחד הימים ההם נערכה אזכרה להרוגים בבית-הכנסת, ואבוא שמה בתוך הבאים ואשמע את הבכיות המפוצצות לבבות וזמרת קינת „אל מלא רחמים“, אבל מהרה קפצתי ויצאתי מבית-הכנסת, כי נחמץ לבבי מפני אותו הרגש המר, אשר הביע משוררנו בעל „עיר ההרגה“ אחרי כן בשורות הזעם האלה:

ובאת עמם ביום צומם אל תפלתם
 ושמעת זעקת שברם ונסחפת בדמעתם,
 והבית ימלא יללה, בכי ונאקת פרא,
 וסמרה שערת בשרך, ופחד יקראך ורעדה
 ככה תאנח אומה אשר אבדה אבדה...
 ואל לבכם תכיט – והנו מדבר וציה,
 וכי תצמח בו חמת נקם – לא תחיה זרע
 ואף קללה נמרצת אחת לא תוליד על שפתיהם.
 אני גמרתי לעשות כאשר יצוה המשורר:
 „יחללו לבדם צרתם – ואתה אל תחללנה...
 תשאר הצרה לדורות – צרה לא נספדה,
 ודמעתך אתה תאצר, דמעה בלי שפוכה,
 ובנית עליה מבצר ברזל וחומת נחושה,
 של חמת מות, שנאת שאול ומשטמה כבושה,
 ונאחזה בלבבך וגדלה שם כפתן במאורתו
 וינקתם זה מזה ולא תמצאו מנוחה;
 והרעבת והצמאת אותו – ואחר תהרוס חומתו
 ובראש פתנים אכזר לחפשי תשלחנו“.

יסוד הגנה עצמית בפני פוגרומים היה לי לעבודת-חובה ראשונה במעלה, ואסע ואבוא לערים שונות, שהיה לדאוג עליהן דאגת הסתה לפוגרומים על ידי חיל הז'נדרמריה של פליבה, שעסקה בהסתה זו, ובעזרת חברים מבני מפלגתי כוננתי בהן חבורות יהודיות להגנה עצמית. בסוף ימי הקיץ נודע לי,

כי אחת מהחבורות האלה הראתה גבורה נפלאה בשעת הפוגרום שבהומל. ספדתי לחברי שנפלו חללים בעבודת הגנתם, אבל הרגשתי באותה שעה גם רגש גאווה בתור אחד מאנשי החיל הנלחם על כבודו עם, חילי האויב העצומים ממנו.

אחרי כן התלקחה מהר מלחמת יפוגיה. אני הייתי בין הראשונים לגיוס והובלתי כחפזון מדרום לשדות השלג שבסיביריה ומשם למנדוז'וריה. בהרבין פגשתי בתבורת יהודים שהגלו שמה מארט-ארטור בפקודת בעלי השלטון הרוסי ימים אחדים לפני המלחמה. ואני הולך להלחם לפורט-ארטור, לבעבור תשאר בידי רוסיה, אמרתי בבדיחה מרה. הפעם הלכתי לשפוך דמי בעד רוסיה בתור איש-צבא פשוט, ונדמה לי, שחברי המזוינים כמוני ישימו לב קצת למעשה רב זה, אבל טעיתי: בעלי השלטון הצבאי ואנשי-הצבא - אמנם לא כולם - התנהגו עמי בחשדנות, כמו שהתנהגו בראשונה בימי השלום. העבודה בצבא בתנאים כאלה נהפכה לי למכאוב מוסרי קשה. על יד מוקדון נפצעתי והוצאתי מן המערכה. בהתראפי העברתי מבית-חולים לבית-חולים, ובשוכי לרוסיה האירופאית כבר סערה בה הריבולוציה, ואני מצאתי את עצמי בתוך בני הבורה.

הי שנת 1905, שנת הריבולוציה הגדולה והפוגרומים הנוראים, שנת התקוות המזהירות והיאושים המקדירים, - היש בין פרצופי פני המשתתפים בדרמה המרגזת שלך פנים טרגיים יותר מפני יהודי? היהודי פרץ אל תנועת השחרור בהמת געלב ובהתלהבות של מסירת נפש. אותו החבוש בתחום המושב, שנהגו בו מנהגי עבדות מחפרת ואינקוויזיציה פוליטית, הלך למלחמה עם המשטר הישן כמעט בהתלהבות של איש דתי אדוק. כאשר המשתתפים בריבולוציה מקרב היהודים הרגשתי, כי מאחורינו עומד המון עם זועף, וכי, היד העונשת הזאת היא המכוננת את מכותינו אל לב המשטר השנוא; אף-על-פי שפעמים רבות נחבא הפתגם היהודי מפני הפתגמים הרוסיים הכלליים. ברגעים כאלה שכחתי לפעמים את מטרתי הקרובה ונגררתי אחרי שאיפות רחוקות. ככהן עבדתי אצל מזבח החרות, אך לא רבו ימי עבודת כהונתי. האינקוויזיציה הפוליטית השליחה בנו את מלאכי החבלה שבירכתי שאולה - את חיל המאות השחורות, והם הרסו את מזבחנו והטביעו את החרות מיד אחר הולדה בגלי רפש הפראות הלקוחה מתחתיות רוסיה.

עוד באביב שנת 1905 ראיתי את העננה השחורה הזאת עולה על הארץ. לא פעם אחת התנגשתי עם חיל המאות השחורות הצמא לדם. אני השתתפתי בהגנה העצמית שבז'יטומיר וראיתי את גוית הסטודנט בלינוב - חבר אגודת גבורינו הזמגנים. הרוסי האחד שנלחם שם ליהודים המוכים - מוטלת לרגלי. אני עמדתי אצל עשרת חללי טרויאנוב השטועים. אצל גויות עשרת הבחורים הקדושים, שהלכו לעזרת אחיהם בז'יטומיר ונרצחו בדרך כידי עזת אכריס, שהתנפלו עליהם בהמת חיתי טרף. אני סבותי בקיץ בחבל המערבי הדרומי - שהיה אז לרוסיה כוונדריה בזמנה לצרפת - וראיתי את דמי הפוגרומים בעודם הולכים, בטרם יבואו להם ימי הבציר האוקטובראים.

או בא הנגף ההוא בעיר אומאן, שכבר נרשם שמה לעולם בהיסטוריה במעשי ההידימאקים. באחד מימי הפוגרומים, שבאו אחרי המאניפסט מיום 17 אוקטובר, הלכתי בראש חבל מגינים מזוינים לקראת המון חוליגנים, שערכו פוגרום ביהודים בדמות „מאניפסטציה פטריוטית” ותמונת הקיסר בידיהם. אנחנו גרשנו את גדודי המחבלים מבתים רבים והרגנו שודדים אחדים שהתנפלו עלינו במקלות חובלים; אבל חוליגן אחד הלמני בקדקדי מאחרי ואפול, בפצע קשה ובדעה מטורפת הובאתי משם אל בית החולים.

בימי המנוחה והבדידות שאחרי חליי, הרביתי לשים לבי על דרכנו. הנה שתי פעמים נפצעתי - אמרתי עם לבבי: - פעם נחת בי כדור יפוני בהלחמי בעד רוסיה, ובפעם השנית נהלמתי במקל חובלים בידי חוליגן רוסי, שיצא ב„מניפסטציה פטריוטית” בשם רוסיה האופיציאלית. עוד הפעם הובא עמי בין הפטיש ובין הסדן, כמעשה שהיה בהרבה מעשים היסטוריים. האם לא חסרי־טעם הם חיים, שיש בהם מקום לסתירות נוראות כאלו, שכתב דת קונסטיטוציה יתן בהם במעטפת פוגרום ביהודים? מבית־האסורים הרוסי ערגה נפשי אל האור והאור שברפובליקה הגדולה שמעבר לאוקינוס, לא אמרתי לנוס מאחי הנתונים בצרה, אבל נכספתי להתחבר אל אותם האחים, שאחרי הנוראות שעברו עליהם שמו פניהם המונים המונים אל העם הגדול המערבי. היציאה לאמריקה נחשבה בעיני בעת ההיא לתחבולה העיקרית לפתירת שאלת היהודים. כאשר נכונתי לדרך כבר נפתחה דומת הממלכה או „דומת חמת העם”. רגע אחד פקקתי בדבר: אולי עולה עתה עמוד השחר ברוסיה? והנה פתאום נשמעו אנקות הרוגי ביאליסטוק. אחרי כן גורשה הדומה ה„מתקשרת” ונערך הפוגרום הצבאי הנורא בסדליץ, שעורכו, ראש הגדוד טיחאנוביץ, קבל תודה אופיציאלית בשכר זה, והתחילו ממימים מיתות בית־דין ומיתות חברי המאה השחורה, שרוב מכותיהן היו מכוונות כלפי היהודים, ולאחרונה באה מהפכת 3־יוני לשנת 1907, שהיא נבלה גמורה. ברור היה, כי הריאקציה השחורה עתידה להתקיים זמן רב ואילך לי אל חיל האמיגרנטים.

בלב נסער קרבתי, אני הנוסע האדוק בדת החרות, אל עיר הקודש האמריקאית שלאותה הדת. נכספה נפשי לראות מהר, איך יכונן בארצות הברית המרכז היהודי החדש שנולד בחבלי הפוגרומים שבשנת 1881 וגדל והיה בקצה חמש ועשרים שנה לצבור עצום ורב של מליון וחמש מאות אלף איש. ראיתי את נוי־יורק היהודית, שהיא עיר גדולה בפני עצמה, ראיתי אוכלוסי יהודים מרובים בערים אחרות ברפובליקה הגדולה, התענגתי בלי הוק באויר החרות הפוליטית, שגבו הכפוף של היהודי נודקף בו, באויר הזה, מעט מעט. שתי שנים הייתי בבית־המלאכה הגדול הזה, אשר יוצר בו בתוך הלמות מכוונות הברזל המרכז היהודי של הרבה מיליונים. אך להשאר פה לא יכולתי. ממצרים האירופאית הרווקה הגיעו אלי אנחות אחי, ונדמה לי, שרב לי לשבת בארץ הטובה, שחייב אני לנסוע אל המקום, שהאנחות האלו באות משם, שגם עזרתי נחוצה במחנה האומללים - ואשוב הביתה אל „כור הברזל” שבארץ מולדתי. ובארץ המולדת הזאת עסקה הממשלה בסתירת בניני הנועת השחרור

ובנשיית שפטים גדולים בכל המשתתפים בה, גם בי נמצאו חטאים ישנים. הפוליציה הנסתרת חפשה אותי זה ימים רבים, וכשעברתי את גבול רוסיה קבלוני הוֹנְדְרָמִים שעל הגבול בידים פרושות, ונאסרתי והובלתי אל האכסניה של הממשלה, אל בית-האסורים, אחרי שבתי ימים רבים בבית-האסורים הקיובי שולחתי למרחק הצפון לצנן שם את חומי הריבולוציוני.

ממקום גלותי השקפתי וראיתי מה שנעשה ברוסיה בשובה אל סדריה הקודמים. דומת הממלכה השלישית בחבריה הריבולוציוניים היתה למין לשכה נהוגה על ידי הממשלה. רדיפת היהודים, שבראשונה היו מעשיה טבועים בחותם הממשלה, התחילה לעבור בארץ גם בשם „בחירי העם“. משטרו של סטולפיץ השיבנו לימי פליבה. חזרו ונעורו חזיונות ה„צידי“ הישנים, גרושי המונים, הנורמה הפרוצנטית בבתי-הספר וגם מחוץ להם, לחברי הצעירים ממני, לאקסטרגים האומללים. הלחץ היה בעת ההיא כעין נקם על השתתפות היהודים בריבולוציה, ועוד הפעם התחיל חוזר חלילה מעגל-הקסמים הקודם: הם קושרים, על כי מכים אותם, ומכים אותם, מפני שהם קושרים. באותה שעה פקץ עלינו רגזו של בוגרוב, שירה והמית בקיוב את סטולפיץ. הד משונה נשמע בצבור הריאקציוני שברוסיה כעין תשובה על אותו מעשה: יד מתנקם יהודי היא זאת. מה שנעשה בקיוב אחרי הקסטטופה הזאת, בימי סינטיאבר הקשים שבשנת 1911, אני זוכר היטב. בימים ההם כלה זמן גלותי הצפונית, ואשוב לקיוב בתחלת סינטיאבר, כשהיו כל יהודי העיר חרדים חרדת מות. בשירותיה התחתונות של המאה השחורה הכינו אז לא פוגרום, כי אם טבח גדול. אלפי משפחות יהודים נכונות לברוח מלא את בית-הנתיבות. אלפי היהודים הנותרים אמרו בלבם בכל ערב בשכבם: בלילה הזה ישחטו אותנו... אני הרגשתי עוד הפעם את מכאובי ובשתי בקישיניוב. בדרך פלא חלפה אימת המות: בשדרות שלמעלה הוחלט, שאין השעה ראויה להוציא את המאות השחורות אל הקרקס לצחק לפני העם, ואת ניתן לחיות הרעות לשוב אל כלוביהן. ותחת זאת התחילו לוטשים במסתרי לשכות המיניסטרוים ובבתי-הטה של „אגודת העם הרוסי“ את כלי הנשק החדש נגד היהודים: את ענין בייליס.

אז נעורה בי רוח גבור-מלחמה זקן, רוח ההגנה העצמית, שהשתתפתי בה קודם לזה, ואחוש אל מערכות מנהלי האגיטציה נגד קשר הרשעים מפיצי עליית השקר הנושנה והמעופשת. החלתי לכתוב וגיליתי יום יום בעתונים הפרובינציאליים את מעללי תועבות הקושרים השחורים שבמדורי מעלה ובמדורי מטה, נכסתי לחבורה, שהציבה לה למטרה לחקור חקירה פרטית ולגלות את חוטי הקשר הנורא ההוא, שהיו נמתחים והולכים מקן הגנבים הקיובי שבדירת צ'יביריאק עד היכל המיניסטר שעל המשפטים שצ'יגולוביטוב שבעיר המלוכה. אל כל עברים רוצצתי בעצמת מכאובי המכה החדשה הזאת, ופעמים רבות הראיתי לדעת, שכל יגיעותי לשוא. על מאמרי בענין בייליס נקנסו העתונים בכל פעם, והרידקטורים נתבעו לפעמים גם לדין. הפסד מרובה גרמתי לרידקטורים בעזרתי, ועל כן נמנעו מהדפיס את מאמרי. אז החלתי בעצמי להוציא עתון בעיר פרובינציאלית. בזמן קצר נתפרסם עתוני

בעז רוחו בין הצבור. אך לרע לו נתכרסם בזה גם בין משרתי הצינזורה. התחילו ממטירים עלי קנסות אדמיניסטרטיביים וגם תבעו אותי לדין עפ"י סעיף העונש על הטלת שואה אל הממשלה.

גם כשנגמר ענין בייליס לא שככה סערת העלייה: עוד נעשתה הגבלה הפסטובית ועוד נתבעו הרבה רידקטורים וסופרי עתונים ועסקנים צבוריים ומוסדות צבוריים, אשר נועזו להסתפק בצדקת המיניסטרום שעל המשפטים והביעו מתאה על הפוליטיקה הריטואלית. ביוני לשנת 1914 דנו וחייבו את הסניגורים הפטרבורגיים על החלטתם, שמיחו בה על ענין בייליס, ב-19 ביולי נועד בירור דיני בעיר, אשר הוצאתי בה את עתוני החוטא, אבל אותו היום היה יום דין ממין אחר. המלחמה העולמית פרצה, והוחל הגיוס, ותחת ספסל הנדונים הובאתי אל מערכות אנשי הצבא המוכנים שנקראו לגיוס. זאת היתה תחלת המחזה האחרון והנורא מכל הקודמים לו בדברי ימי חיי הנוגים.

ג

עד היום הזה לא הוברר לי כל צרכי אותו המצב הרוחני המיוחד, שנוצר פתאום בי ובאלפי יהודים דומים לי בימי יולי שבשנת 1914, ושאתרי כן נשתנה בקושי גדול בעוזם של המקרים והמעשים. הקריאה להשתתף במלחמה העולמית כאילו בקעה את נפשי לחצאיין: כל המאורעות שבימי החול האחרונים: גזל הזכויות, הפוגרומים, ענין בייליס, כל אותו הגיהנום שבחיי היהודים ברוסיה, נסתלקו לאחור בקרבי, ובאותו החלק, שנתרוקן באופן זה, מצא לו מקום איזה דבר חדש דומה לרגש פטריוטי. כמובן לא היה בזה אותו הרגש, אשר נגלה בימי המלחמה הראשונים בחוצות ברעש בדמות מניפיסטציות פטריוטיות, שרובן היו לא מקרב לב, ולפעמים העירו בי גועל נפש. זה היה מצב נפש אחר לגמרי, רגש מורכב מאד, שהתבולל בו, אהבה משונה לארץ המולדת עם התלהבות אצילית ועם אמונה עזה – או, מה שנכון יותר – עם צורך אמונה כזאת, שעתידיה מלחמה זו להביא חירות לעולם. קודם לכל עליה אלי קול אהבת המולדת מקרב לבי: הלא הרצועה הרחבה הזאת, שבין הנימן ובין הדניפר, גם ארצי היא, שאבותי נתישבו בה זה שנים אלף, ועתה עולה עליה המפיץ וחרב ואש נכוננו לה, להרסה ולהחריבה, והיא כאילו מחכה לבניה, שיקומו ויעזרו לה. אחרי כן חוקני הרעיון, אשר אפשר הדבר, כי זאת תחלת המלחמה האחרונה בין עמים קולטוריים, כי היא מלחמה עם המלחמה, עם אלי המיליטאריסמוס, שפרצופו בולט ביחוד בגרמניה. הלא בני ברית אנו במלחמה הזאת לשתי המלוכות הדימוקרטיות הגדולות שבאירופה, שהשמיעו את פתגם: שחרור הלאומים הקטנים. האמנם – אמר לי לבי – יקרא דרור לבלגיה ולסרביה, שצרותיהן מיום אתמול, ולששת מיליוני העם הנכבש בארץ הגדולה מכל ארצות ברית השחרור? הנותן לבעלות הברית האלה חמש מאות אלף אנשי חי, לא יקרא דרור? זה נראה כדבר שאי אפשר בשעה שההיסטוריה עולה על כסא הדין.

בהלך רוחי הרהקתי עוד יותר. העבדות המחפרת, שעמי נתון בה, עומדת בודאי להיות בטלה מיד כמו מאליה, כי זה מוכרח: מי שמציל את ארץ מולדתו במסירת נפשו, אי אפשר שבאותה שעה תהיה הארץ הזאת לוחצת אותו; מי שמגין על ארצו מעול זר, זה צריך לפרוק מעליו קודם כל את עולם של אנשי מקומו. אל-נא יחשבוני קוראי לבעל-בטחון גמהר. - כל נסיונותי בחיים לא היו מסוגלים כלל לעשותני לבעל-בטחון כזה. אבל באותם הימים היינו אני ורבים מאותם ההולכים למות בעד ארץ מולדתנו, שהיתה לנו עד כה לא-א-חורגת, מאמינים, שאי אפשר שלא ישונה היחס אל היהודים ולא ישונה מהלך הפוליטיקה הפנימית בכלל. אני מודה, שמיום ליום חכיתי לאיזה כתב שחרור ליהודים, לדרך תשובה מאוחרת בפרהסיה מצד הרודפים בערב יום הדין הגדול. בטחתי בכחו של משפט ההיסטוריה, שמצד הנצחיות--ומצד אחר לא יכולתי להגות בה בעת ההיא - יש בה אמת וצדק יותר ממה שיוצא מן המעשים הפרוואים שבכל יום. וכאשר לקחתי בידי בקסקטין של המוכנים המגויסים גליון עתון וקראתי בו את דברי הישיבה, "ההיסטורית", ישיבת דומת הממלכה בכ"ו ביולי, נפעם לבי בדאגה: בקשתי מעשים חשובים מצד הממשלה, תביעות גדולות מצד הדומה, לפחות קייתי להבטחות בדבר תקונים והתחלות קטנות במקצוע התקונים, ולא מצאתי - גם בנאום הדיפוטט של 11 - אלא הודעה גלויה, שאנו נכונים. למלא חובתנו עד סופה, בלי כל זכר לחוב הגדול שארץ מולדתנו חייבת לנו. רגע קטן נבוכתי, ואחרי כן השיבותי אל לבי: מה שלא יעשה ברצון יעשה באונס: ההיסטוריה תכביד את ידה ותכריח מהר את כל המסרבים להענות מפניה ולקבל את דינה, כי גם הנצחון נקנה בנסיונות גדולים. ברגשת רוחי זאת הלכתי בשורות חילנו האדיר בהכנס לפרוסיה המזרחית.

בדרך לקחתי בידי עתון והנה: קריאת המציבא העליון אל הפולנים: מה יפה הלשון הזאת, שאינה כלל וכלל מן הסגנון המיוחד לכתבינו האופיציאליים! משאת נפשות אבותיכם קרובה להתגשם. הרי תחלת ההתחדשות לפני: קול מבשר דרור לאחת האומות הנלחצות... אך למה רק לאחת? איה פטומי מלין לאומה האחרת הלחוצה עוד יותר, שעכשיו פרצו האשכנזים גם לתוך המונה ושגם בניה מפוזרים בין הממלכות הנלחמות? האמנם עוד הפעם יפסחו עלינו מבלי אהוב אותנו אהבת בנים ומבלי ירוא מפנינו יראת בנים חורגים?... לא, זה אי אפשר. נחכה-נא, גם יומנו יבוא להזכר... ונלך בשורות החיל הגדול הלך ופרוץ לתוך התנור הכוער שבפרוסיה המזרחית. והנהג בנו גינרל איש שיבה שעיניו מזרות ועם, הוא מיודענו משנת 1905, ראש האקספדיציה המיסרת. הגינרל הריאקציונר וצורר היהודים רעננקמפף, אבל רצוננו היה לשכוח בשעה הגדולה היא את אפיו של שר צבאנו. בראשונה הצלהנו פעמים אחדות, מה שעלה לנו במחיר יקר, על שדי קטל: כבר שמנו פנינו לקניגסברג. פה היה מעשה ונסער לבבי מאד.

אחרי תגרה עזה באחד המקומות על יד אינסטרבורג הולכתי עם חבל אנשי-צבא חבורת אשכנזים שבויים, ובתוכם פצועים אחדים. בדרך נאנח אהר הפצועים בקול רם ופנה בדבריו אל הרוסים הסובבים אותו, אך לא שמעו את

לשוננו. אני קרבתי אליו ואשאלהו אשכנזית: מה לזו עיניו העצומות למחצה נפקחו, והוא, איש צעיר חורפנים, שאף בלחש: הבמהרה נבוא אל התחנה? רע לי. כמדומה לי, שאני גועי. אחרי כן שם עיניו בי בעיון מיוחד וישאל בשפל קולו: „הלא יהודי אתה?“ ראיתי כי תשובת „הן“ שלי הרעישה את לבבו; הוא החריש מעט, על שפתיו עברה בדיחת איש מכאובות ואחרי כן אמר: „גם אני יהודי...“ אני הלכתי להלחם ברוסיה, ואולם בעד יהודי רוסיה, חפצתי להנקם בה תועבות קישיניוב והפוגרומים האוקטיאבראיים, על ענין בייליס, על מצוקות מיליוני אחי... והנה לפי הנראה גם אתה יהודי אינטיליגנטי: האומנם תאמין, כי אתה נלחם לשחרור עמך?“ אני עניתי: „מאמין אני...“ הוא הביט אלי הבטה ארוכה בעינים חודרות ורצה להגיד דבר, אבל מפני מכאוב פתאום נעתקו מליו ואנחה פרצה תחתיהן, במהרה מסרנו את הגוסס ההוא אל התחנה הסניטרית הקרובה ואנחנו הלכנו הלאה. אני הלכתי במסלה ישרה ומרוצפה ומצופה זהר שמש הקיץ, אבל בקרבי סערו רעיונות, ולבי נלחץ, אך זאת היא טרגדיה כפולה, קרבן כפול של עם מפוזר ומפורד. פולני הולך למלחמה לקראת פולני, יהודי לקראת יהודי. פולני אוסטרי קורא לפולני בן רוסיה להכנס לציונות הפולניות האוסטריות, כדי לשחרר את פולין; בן עמי מגרמניה חולם חלומות נקם על עלבונם של יהודי רוסיה ומדמה, כי הוא ממציא לנו חרות – הוא איננו יודע שאנו מגינים על עצמנו בהשתתפות זו, שאנו משתתפים בשחרורה של רוסיה גם מגרמניה גם מהמשטר העריצי השורר בה ברוסיה עצמה, שהוא מקור צרותינו. בעת ההיא לא כבתה בי עוד האמונה ביסוד השחרור שבמעשינו בדרך הוה.

המגפה הגדולה, שנגפנו על יד סולדוי, הניסה אותנו מהר מפרוסיה המזרחית, בשעת ניסת נפילה זו נפצעה רגלי. ברכבת מלאה פצועים הובלתי צפונה לעיר ווילנה, כמו מאליה נתפרדה החבילה, החולים נבדלו לחבורות והושבו במחלקות שונות במרכבה, רוסים לבדם, יהודים לבדם ופולנים לבדם. בפנה הפולנית נשמעה מלת „ז'ידו'י“ בליחשה מרגזת. מהחבורה הרוסית הסמוכה הגיעו קטעי מאמרים כאלה: „כאשכנזים כז'ידים, אין ביניהם ולא כלום...“ מוסרים הם. כך אמר שר הרוטה. שמעתי וארגז תחתי: הן זאת היא תורתו של רינגנמפף: עליו להצטדק על קוצר דעתו ושפלות ידיו, שהיא חטאה גדולה מנשוא בדבר כזה, ולחלות את הקולר ביהודים, שגורלם תמיד להיות השעיר המשתלח. בפעם הראשונה לימי המלחמה התחילה להתרופף בי באותו רגע האמונה הנשגבה שהאמנתי בטיב פעולתי.

מווילנא הובילוני לפטרבורג, שבאותם הימים הוסב שמה פטרבורג, ושמוני בבית החולים. לכרות את רגלי לא מצאו לנחוק, אבל ימים רבים היה עלי להתרפאות. בהיותי רחוק מן המערכה החליתי לברר לעצמי את הרשמים שעשו עלי טלטולי מסעי הצבא ולהתבונן אל מה שנעשה מסביב, שכני בחדר משכבי היו אנשי צבא יהודים ממקומות שונים בתחום המושב. שני בחורים צעירים חכו מיום ליום לביאת הוריהם מפלך ווילנא, אך לא זכו לזה: הפוליציה לא נתנה לזקנים ההם לשבת ימים אחדים בעיר המלוכה. אמו של אחד מהם

הזידה לבוא לפטרוגרד על דעת עצמה בלי רשיון; כיום בקרה את בנה ובכחה מר למראה ידו הקטועה, ובלילה נתפשה והובאה אל האוציאסטוק ושולחה אל עיר מולדתה ולא ניתן לה אפילו לברך את בנה לפני יציאתה מן העיר. השמועה הזאת עשתה עלינו בחדר משכבנו רושם של תמהון לב. אם כן, עדיין מחזיקים בשיטה הישנה של התקלסות ולחץ; אם כן, לא הניעה גם הזועה הגדולה הזאת את המשטר האינקוויזטורי בהתיחסות הממשלה ליהודים. האומנם אין מרגישים בעמקי ממלכת רוסיה את יד ההיסטוריה העושה שפטים?.. בקשתי מרעי הפטרבורגי, שהיה בא אלי לראותני, להביא לי עתונים יהודיים: עלי לדעת את כל אשר יעשה לאחי באחורי המערכה, כי בעדום הלכתי אל מוקדי המלחמה הלוהטת ככל הארץ, בעדום עומדים ארבע מאות אלפי אנשי צבא יהודים במערכה מול היד הטיטוניית החזקה הממטרת מות ואבדון.

רבות ונוראות נודעו לי. נודע לי, שאין מניחים לפליטים יהודים מבני הפלכים הליטאים הסמוכים לגבול, – שפרץ האויב לתוכם, לשבת בפלכים שמחוץ לתחום, במקומות שיש להם קרובים לנודדים האלה; הממשלה סוגרת בפני הנמלטים מתרב האויב את הדרך אל ארצם; נודע לי, שלפליטי בית-הספר שלנו – לסטודנטים היהודים, שקודם לזה גורשו מבית-הספר הרוסי באשר הם יהודים, ועכשיו גורשו מגרמניה באשר הם רוסים – לא ניתן להכנס לבית-הספר הגבוהים הרוסיים לגמור בהם שעורי השכלתם. המיניסטר צורר היהודים קאסו הודיע למבקשים, שהנורמה היהודית בבית-הספר לא תזוז ממקומה, ומאות יהודים צעירים הוכרחו לצאת מבין כתלי האוניברסיטה לקטרקטין, כלומר, לצאת לקראת מות, כדי שתשתמר הנורמה המחפירה. סטודנטים נפלו תללים בהלחמם לוורשא, כמו שנפלו חבריהם הגבורים, שנלחמו לעיר הבלגית לעינ'. שם – על כי בית-הספר הנכרי נתן מחסה להם, ופה – על כי בית-ספרם קאה אותם... כל עצמותי רעדו מועם, בקראי את שתי פקודות אובולנינסקי שר העיר הפטרוגרדי שנערכו ברוח שנת 1891. באהת מהן צוה, שיהודים מהוסרי זכות הישיבה בעיר המלוכה, אשר יוידו לבוא שמה על דעת עצמם בלי רשיון, יושמו בבית-האסורים לשלשה חדשים, ואחרי כן ישולחו מן העיר; ובשנית נצטוו פקידי הפוליציה להוציא מידי יהודי בזמן שמשלחים אותו, את הפספורט שלו ולתת לו תחתיו תעודת מעבר לנסיעה למקום מולדתו. שתי הפקודות האלה ניתנו בשביל, מצב המלחמה. שם במערכה במקום מצב המלחמה האמתי נמצאים מאות אלפי יהודים, שבעיר המלוכה פה אין להם זכות ישיבה על פי חוקי האזרחים, ועל פי מצב המלחמה הפוליצאי דתם להיות נאסרים בבית-האסורים, כשהם נכנסים לתוכה. חייב אתה למות בעד ארץ מולדתך, אבל אסור לך לשבת בעיר מלכותה ועל רוב שטח אדמתה. אחרי כן נודע לי החסד אשר נעשה לאנשי הצבא היהודים, שנקטעו רגליהם או ידיהם במלחמה; המיניסטר מקלקוב התיר להם לשבת בעיר המלוכה, לא יותר משני חדשים, בכדי שיעשו להם אברים מלאכותיים תחת האברים הטבעיים שלהם, ואחרי הארכה הזאת חייבים בעלי המומים האלה לצאת במהרה מבירת הממלכה, שנלחמו לה ונעשו גדמים או פסחים לכל ימי חייהם. חזרתי בלבי על כל חוקי הלחץ והחמס

שהוחקו על האומה הנרדפת הזאת הרבה מאות שנה ולא מצאתי גזרה דומה לזו בתנאים דומים לאלה.

בחרדה גדולה הרגשתי, שבקרירות עולם המעשה הזה מצטננת אמונת החמה, ואש תאות המלחמה שבי נדעכת והתשוקה לעשות גדולות הולכת וכלה וכבר נקוטתי בפני על קלות דעתי, דעת ילדים, שהיתה לי לפני ימים מעטים. הגה חכית להשוואת זכויות, אמרתי אל לבי, או לפחות להבטחות מחוקות ידים. קויתי לשלום או לפשרה זמנית עם היהודים, והמלחמה עמם נמשכת בחמה עזה כבתחלה... הרגשתי שהאדמה מתמוטטת תחת רגלי. לא יכולתי לשאוף רוח בפטרוגרד לשמע כל החדשות והשיחות המתהלכות בה. כבר שמעתי, כי מפולין, אשר אנדרלומוסיה נוראה שררה בה בעת ההיא, עולה ומתפשט בכל רוסיה רעל העלילה הנתעבה על דבר „בגידת היהודים“. מה מרגישים עתה אחי שם, במערכה, בתוך לחישת הרמש מסביב ולחישת השרפנילים מעל ראשיהם? מה נוראה אש התופת היוקדת עתה בנפשות הנרדפים האלה הנלחמים על ארץ מולדתם? עלי להיות עמם, להתענות ולשאת מכאובים עמם. על כן בקשתי להחיש דבר יציאתי מבית־החולים, באמרי, כי מרגיש אני, שנרפאתי די לשוב אל שורות החי. את בקשתי מלאו, כמובן, בחשק גדול, ובאוקטובר לשנת 1914 נסעתי במרכבת מסל־הברזל אל המערכה הוורשאית, אל מול פני המלחמה החזקה.

ד

מה שראיתי פה עלה על כל השערותי היותר מרות. אורה של פולין נמלא רעל, העלילה הצבאית. אחרי קנותי לי בקיאות יתרה במעללי הצוררים הרוסיים, ראיתי פה את דרכי אחיהם הפולנים השונים באפים מן הרוסיה הצורר הרוסי מתנפל כדוב, והפולני נושך נשיכת נחש. הדוב הולך הליכה ישרה וכבדה לקראת זעום נפשו ותוקף בו ומחנקו; והנחש מתגנב מאחור ווחל בלאט, נושך עקב ומקפץ במהירות אל בין השיחים. בשעה שברוסיה עסקו בענין ביי־ליס, שהוא טכסיס גס, רע ונמאס גם למראה עין, פרץ בפולין הביקוט נגד היהודים, שבמראהו מחוץ הוא תחבולה נקיה, התנגדות שאין בה מעשה, ובאמת הוא רעל משחית נפשות, מפעפע ומחלחל בכל עוז במשפחה, בבית־הספר ובצבואר. המחבל הרוסי התנפל בגלוי במקל חובלים, והפולני הצית את בית החוכר הכפרי היהודי באש בלי־ה ואת הדלת נעל מחוץ מבתחלה, כדי שלא יוכלו הנעורים משנתם למלט את נפשם. עוד בתחלת המלחמה היה האויר הצבורי בפולין הרוסית משוקץ כל־כך, שזרע העלילה הצבאית יכול לפרות ולרבות בו עד אין סוף. הנחש הפולני התחיל מנשך אותנו עוד בימי השלום, בימים שלחישותיו היו מכוונות נגד ה„מוסקאלים“ (ואשר לא יכול לנשכם) וה„זידים“ יחד; ובנו לבד שלה את כל ארסו מאז בשרה רוסיה את בשורת החרות על תנאי לפולין. בצפיתו לחירות החל הצבור הפולני לשרט את היהודים ולהכין מראש בארצו שלטון עריצים של „אומה אחת על עברי

הוויסלא". אז באו ימים, ששני מיני הרדיפות — הפולני והרוסי — התבוללו והיו לאחד, והיהודים הרגישו את נשיכות הנחש ומהלומות הדוב בבתי-אחת. נכנסתי באחד מהגדודים העוברים ממקום למקום במחלקת לובלין — וורשא, ברצועת האש הגדולה מצד הגרמנים המשתערים, ושם ראיתי את בית חרושת כלי הנשק של עלילות השקר על היהודים. הנה מחננו נכנס לעיר, שלפני שעה קטנה יצאו האשכנזים מתוכה. ומיד נגשת דיפוטציה פולנית אל ראש המחנה ומבעת לו ברכות פטריוטיות בשם אושי המקום הפולניים (שרבים מהם נטו עוד אתמול אחרי ה,אוריינטציה האוסטרית") ולוחשת לו באזניו אגב אורחא איזו דברים על היהודים: היהודים קבלו באהבה את האשכנזים, החנונים מכרו להם בנפש חפצה את סהורותיהם (מפני שנגזרה עליהן רקוויזיציה) ואחרים רגלו בעד האויב ושמות יהודים, שנבחרו למסרם להרג, נקראים באותה שעה) והכל מוכן ומזומן, הארס הוכנס. בעלי השלטון הצבאיים גוזרים ומקיימים. ואין מענים את הדין: שנים שלשה עדי שקר — וגוית היהודי ה,מרגל" שקמו עליו עדי חמס נאחות בחבל ומתנרנדת. וביהודים שאינם נוהגים כדון, ב,אוהבי אשכנזים", שאין טופלים עליהם חטאת רגול, נחפזים עוד יותר לעשות משפטם: חנוני, שנתרוקנה חנותו על ידי הרקוויזיציה הגרמנית, נטען על הטמנת סחורה ומאון למכור לרוסים, — וכל רכושו נתן למססה לאנשי הצבא.

בעיר אחת באה אל הגנירל שלנו, שהיה נכון לגזור גזרות קשות על היהודים, דיפוטציה מאת הקהלה היהודית. הגנירל קבל אותם בזעם ומיד התחיל מונה את פשעי היהודים, והם: נטיה אחרי האויב, מקרי בגידה וכו'. כשהוכיחו הדיפוטטים בראיות שכל אלה דברים שלא היו מעולם, קרא הגנירל: הן זאת לא תכחשו, שהפיצו היהודים בעיר את הפרוקלומציה האשכנזית הערוכה אליהם, שנאמר בה: זכרו ענין בייליס, זכרו את קישיניוב ואת הפוגרומים! הדיפוטטים ענו, כי אפשר שיהודים אחדים מצאו בחוץ וקראו את הפרוקלומציות האלה, אך לא הפיצו אותם. איך זה לא הפיצו? — קרא הגנירל — הלא היו פוגרומים, הלא היה ענין בייליס, אי אפשר ששכחתם זאת! על כרחם נכנס בלבכם מה שנאמר בגליונות האלה! זאת היא הפסיכולוגיה של אותה העלילה: על כרחם הם מענים חנם, ואחרי כן ברי להם, שהנענה מתגם על כי הוא מוכרח להתגם. צלו של הנרצה רודף את רוצחו.

כל זה ראיתי, ואני בעצמי הייתי מבני הפלוגות, אשר הביאו אבדון לאחי. בעיני ראיתי פעם אחת זקן נכבד מובל לתליה, והוא נתבע ויצא הייב בדין על דבר העלילה, כי בסביבי הרחים של רוח שלו נתן אותות וסימנים לאשכנזים. הזקן צעק ולא חדל בלשון פולנית: נקי אני, אני נשבע! והוא נתלה. אחרי כן שמעתי, שהפרוקורור הצבאי ספר בעצמו, שברי לו, שאותו זקן הומת חנם. עוד נודע לי, שאחד מבני הזקן ההוא נספה במלחמה, — אפשר שנהרג באותו הרגע שהמיתו את אביו... ראיתי מחריבים חנויות יהודים ונסיתי להוכיח את חברי אנשי הצבא, והשיבו לי: שתוק, יהודי. את אחיך אתה בא להציל, את הבוגדים. ראיתי קוזאק מכה בעברה בעינים מלאות דם

את אחד מרבני החסידים. איש שיבה שפניו פני קדוש אלהים, על דבר אשר לא השיב לו הזקן על שאלותיו, והמוכה לא יכול להשיב מבלי דעת אפילו תיבה אחת רוסית. פני הזקן המוכה נדמו לי כידועים, ואזכור, כי דומים הם לתמונה שנוהגים לתאר בה את הנצלב. הן הן העינים הנשואות למרום המביעות מכאובים ושואלות: „על מה?...“ ואזכור מה שאמר לי אבי בילדותי על־אודות העם הנצלב והאדם הנצלב... עוד רבות ראיתי, אך לספר הכל לא אספיק; בודאי לא ימשכו ימי עוד. רק מה שהרגיו את נפשי ביותר, אותו אני נחפו לרשום.

הדבר היה בימי הבציר האחרונים בשנת 1914. הדיביזיה שלנו הלכה בפלך וורשא, שמקצתו כבר היה נתון בידי האשכנזים, במסלה המיורסה ההולכת לגרודז'יסק כעשרים וירסטאות מן העיר, ראינו המון אנשים ונשים וטף הולך לקראתנו. אחרי השורות הראשונות הלכו עוד המונים וימלאו את המסלה כשעור וירסטה שלמה. כל אלה היו יהודים בני גרודז'יסק מיונקי שדים עד זקנים בני מאה שנה, שגורשו משם בזמן שלש שעות בפקודת מצביא מערכת פולין, באשר הם אנשים, שלא טובה ישיבתם בגבול מעשי המלחמה. הם היו קרבנות העלייה הרוסית־פולנית. בעד מאות משפחות מגורשים היה אפשר למצוא אך עשר עגלות, ועליהן התגוללו, בין כללי הבית הדלים, החולים והזקנים שאין בהם כח ללכת ברגלים והילדים הקטנים, כל הנשארים הלכו בעטף נפשן; זקנים חלשים וזקנות כושלות הובלו אחוזי זרוע. האנשים הלכו בלא כח וברגלים כושלות מרוב יגיעתן. רבים מן השורות הראשונות ראו כי חבורת יהודים במחננו וירימו את ידיהם ויקראו אלינו יהודית: ראו, אחינו, מה שעושים לנו (ברידער, זעהט וואס מען טוט מיט אונז)! איזה דבר צורב, כמגע כרוזל לוחט באש, הדפני בשמעיי זאת, וכבר נתרתי מתוך שורתי בפנים מועדות אל הידים הנטויות אלינו, אך אחד החיילים העומדים אצלי אחז בשרוולי ואמר לי: „מה לך? דעתך נטרפה; מן השורה הוא יוצא“. עמדתי מיד ורציתי לתת קולי אל בעלי הידים הפרושות, אך לא יכלתי להוציא כל הגה מפיו. הבטתי אל חברי היהודים בני הרוטה שלנו והנה רבים מהם, ביחוד מן המוכנים, מוחים איש בשרוול אדרתו את הדמעות השופעות ונוזלות על לחייהם: יש לשער שזכרו את בני ביתם, שגם הם שרוים בסכנת צרה כזאת. ראש הרוטה שלנו שם קץ מהר למחזה הזה, כי צונו להחיש את מהלכנו. אנחנו עברנו כמה ידות לפני הנודדים האומללים. בעוד שלש שעות נכנסנו לגרודז'יסק וראינו שם מראה משונה: חוצות שוממים, בתים שדלתי חלונותיהם נעולות, חנויות סגורות; אך על מפתנן של חנויות פתוחות אחרות, ששמות יהודים על שלטיהם, עמדו פולנים והתנהגו כאנשים שנכנסו תחת הבעלים: כבר הספיקו זריוזים להבנות מחורבן שכניהם ולרשת את נחלתם. אחרי כן נודע לנו, שגרוש פתאום כזה נגזר גם על יהודי סקרניוויצי העיר הקרובה ועוד ערים אחדות בפלך וורשא. בכל המסלות נהרו עשרת אלפי מגורשים שהלכו ברגליהם לוורשא ועברו לפעמים 80 וירסטאות ברפש של סוף תקופת הבציר בשעת גשמים

רוח קרה; הנשים והילדים והזקנים שנלאו ללכת ויפלו בדרך הוקמו ונשארו על כפיהם, כי לא היה מקום עוד להם בעגלות הטעונות חפצים. בבואם לוורשא, דאו המגורשים, כי חולים אחדים מן המוטלים על העגלות מתו בדרך ואחדים קפאו מקור ונעשו גוססים. בוורשא מצאו רבים מבעלי הבתים הגולים ההם את קרוביהם העובדים בצבא המלחמה, שהגיננו על ארץ מולדתם. אך לא יכלו להגן על בתיהם, על אמותיהם ואבותיהם, על נשיהם וילדיהם מהשוד והשבר שהביאו עליהם בעלי השלטון הצבאי שלהם.

אנו פנו עוז רוחי והתלהבותי בימי יוליו! ברוצי אל המלחמה הכבירה הזאת, האמנתי שאחי עתידים לצאת לחירות על ידה – ומה אני רואה עתה? אני המזויק, הבא לשבר זרוע הענק הגרמני, אינני יכול להגן גם על אחד מאחי, להציל ממות אפילו זקן אחד, אפילו ילד קטן אחד שאיש-צבא רוסי מגרשו בכידונו. אני הולך ועובר בשורות חיל, שהמוני יהודים מרוששים נפוצים לפניו כאבק לפני סופה. חמש ושששים שנה נלחמה הממשלה האורחית עם היהודים, עתה נלחמת עמהם הממשלה הצבאית שתנופת ידה בנוגע לפוגרום עזה וקשה יותר, ומשפטה יוצא בחפזון מרובה. עתה פרצה הממשלה הזאת לתוך תחום המושב במיליון כידונים ומתנהגת עם היהודים כמו עם אויבים: היא לוקחת גם בני תערובות מתוך נכבדי קהלותיהם, לבטחון, שהיהודים אנשי המקום יהיו נוהגים כדין, רבנים זקנים וסוחרים מפורסמים מוגלים לפלכים הצפוניים באזירה מראש, שיתלו אותם, אם יראו היהודים סימני חבה לאויב, בשעה שהאשכנזים יכנסו לעירם. ואיככה לא יכשלו קצת אנשים פשוטים בנטיה אחרי הגרמנים, אם למשל בעיר הגדולה פלוצק צוה מצביא החיל הרוסי לגרש את כל היהודים, והגדוד הגרמני שפרץ באותו היום לתוך העיר גרש את הרוסים, ואת היהודים, שכבר עמדו נכונים לצאת בגולה, צוה להשאר במקומם? בני התערובות הלעזחים מיהודי פלוצק – אם הספיק החיל הרוסי לקחתם עמו – היו בסכנת דין מיתה על רגשי התודה שהרגישו אחיהם הנותרים בעיר לאותם הזרים שבאו והצילו מכף מגרשיהם.

דאבוני ובשתי מחצו את לבי ביחוד, כשנלכדה גליציה לפני החיל הרוסי, וגדודנו בא לתוכה. מברודי עד לבוב והלאה עד פשימיסל עברו השמועות הנוראות על-אודות מעללי הקוזאקים שבאו אל הארץ, על השנות התועבות שנעשו בשנת 1648 (גזרת ת"ח). עשרות קהלות יהודים נשמדו מעל פני האדמה. על פי רוב לא נגעו חילי רוסייה לא בפולנים, כי כן צוה עליהם המצביא הראש, שלא יגעו בהם, ולא באחיהם הרוסינים, ואת כל חמתם שפכו על היהודים. לא רק אנשי החיל הפשוטים, כי-אם גם האופיצירים עשו שפטים ביהודים בחמת רשע וכסף על "התיחסם באיבה" אל חיל רוסייה, כאילו חייבים הם נתיני אוסטריה לחבב את המטיפים לפוגרומים הבאים אליהם מרוסיה ארץ אויביהם. בלבוב פגשתי אנשים אינטליגנטים מן העומדים בראש הקהלה היהודית, שנשואו שם, בחפצם להציל את אחיהם מצפרני אנשי הדמים, מפקידי הממשלה הרוסית שמבני סיעתו של הגנרל גוברנטור בוברניסקי. "במהרה ישו אותנו אליכם בזכויות – אמר לי ביגון אחד היהודים העסקנים האלה, והוא דוקטור לפילוסופיה.

בעתונים כבר התחילו כותבים, שגמרה הממשלה הרוסית לשלול מיהודי גליציה את שווי זכויותיהם וגם להחרים את האחוזות שיש להם בכפרים, ולתתן לקולוניסטים הרוסיים אוהבי מוסקבה. אז ששת מיליוני משוללי הזכויות יצטרף עוד מיליון אחד ויותר — זה פרי מלחמת השחרור שלכם. „מלת „שלכם“ היתה לי לעקיצה דוקרת. הדובר בי לא העלה על רוחו כלל, שכבר חדלה המלחמה להיות כמלחמת שחרור בעיני; הוא לא ידע, שהוא חובל בי במקום שכבר נתבלתי ומשחת מה שהתחיל להתקלקל מאלי. כן הוא, גם אני ידעתי אז, שתחת שחרור אני מביא מהומות ופוגרומים לאחי ברוסיה וכבלי עבדות לאחי החפשים שבגליציה.

אני מרגיש, כי בששת חדשי המלחמה הרביתי להזקין, כאילו עברו עלי עשרים שנה. אינני עוד אותו הרגזן הנלהב, שהיה מתמרמר על כל מעשה חמס עד כדי תאוה בוערת לעמוד על נפשו ביד חזקה. כבר נדכיתי תחת כובד משא המאורעות, נפשי אשר דרכה עוז ברגע הראשון לסערה גדולה זו, שהרעישו את כל הארץ ממקומה, שחה לעפר, וכמדומה לי, שלא תוסיף עוד לקום.

ה

בסוף חודש אפריל לשנת 1915 החליטו להנגף ולהסוג אחר מגליציה. שעבוד יהודי גליציה לא היה לי עוד למכשול רב: עתה יהיו חפשים, אם גם יהיו עניים וחסרי-כל. הפלוגות, שנותרו מן החיל המערבי-דרומי שלנו, נשלחו במהירות לפולין ולליטא, שכל חילות אוסטריה וגרמניה כוננו מגפותיהם שמה. בתחלת חודש מאי כבר נמצא גודרנו בפלך קובנה.

בכל הדרכים ותחנות מסלול-הברזל נראתה תנועה גדולה. האם גיוס חדש הוא? כן, אך לא חיל מגייסים פה, כי-אם מאתים אלף אנשים פטורים מעבודות הצבא, זקנים, ילדים ונשים, כולם יהודים תושבי חצי פלך קובנה, פלך קורלנדיה ומקצת פלך גורדנא. בפקודת שרי הצבאות גורשו משם כאיש אחד כל אנשי השלום היהודים בימים אחדים, ובמקצת מקומות בשעות אחדות, בשעה שהושארו שם במושבותיהם גם התושבים האשכנזים. בלי חמלה גרשו את כל היהודים ולא הבדילו לטובה גם את הרופאים הדרושים לנוצרים, וגם את השוכבים בבתי-החולים ובבתי המטורפים. האכזריות הזאת היתה מדרכי עריצות הקדמונים בימי מלכי אשור ובבל, שהגלו גלויות שלמות. לפני עיני עברו אלפי אומללים חדשים מוגלים עלידי הנבוכדנצרים, שנתנו חתימתם ביהודה הליטאית. מפתחי המרכבות האפלות המיוחדות לסחורה ולבהמות נשקפו פנים צנומות של מוגלים, ונשמעו אנחות אמות ובכי ילדים. בתחנות לא נתנו לאיש לצאת מתוך המרכבות. בקצת מקומות לא התירו שרי התחנות לאנשים הרחמנים, שהביאו שמה אוכל, לגשת אל האומללים ההם. רק לשלוחי הקומיטט היהודי לתמיכת הנפגעים במלחמה מפטורגרד הותר להמציא עזרה צאותם נגועי המלחמה הפנימית שבין בעלי השלטון ובין היהודים. בבית

נתיבות אחד פגשתי בין השלוחים זהם אחד מרעי הפטרבורגיים, לאחר שעלתה בידו להמציא את מיני המזון הנחוצים לרכבת המוגלים, שבאה ביום ההוא, הלך אתי הצדה ויספר לי את פרטי השבר החדש. אני שמתי עיני על פניו החורים והצנומים ואומר אליו: חולה אתה, יש לך לשוב לפטרבורג ולנוח בכית יער בקיץ הזה. אינו מנוחת בית יער! — קרא רעי. — הלא גם אני מגורש, אני הקדמתי לשכור לי בית יער באחד המקומות הקרובים אשר בפנינלנדיה, והנה לפני ימים מעטים אסר מצביא החיל הצפוני ליהודים לשבת על כל שפת הים הפיני. כל היהודים היושבים בעיר המלוכה אנוסים להתענות בשנה הזאת באויר המחנק שב"עיר".

רגש משונה, מדכא לבב, תקפני בעברי עם פלוגתנו דרך ערי ליטא, שזה מעט יצאו אחי מקרבן. כל הכל הארץ הזה אבל ושומם כמדבר; עוד בטרם יבואו האשכנזים הושם לשממה. בעיני ראיתי מחוות מרגיזי לב. בגודונו היו הרבה יהודים ילידי ליטא, שהשאירו שם את בני ביתם, ובאותה שעה חכו בקוצר רוח לראותם מדי עברם, והאנשים האלה ראו עתה את מקומות מולדתם, והנה בתים, שרובם נשסו, אין אשה ואין ילדים ואין נפש קרובה. לפני בית אחד כזה עברתי בפוניוויז', והנה קול בכי עולה באזני, קול קורע לב; נכנסתי שמה וראיתי והנה על כסא שבור יושב אחד מאנשי חילנו נשען על דף החלון ובוכה ומתייפח. ראיתי אותו מחזיק בידו איזה כלי שעשוע של ילדים. הנה זה מכלי שעשועיו של בני הקטן, אמר אלי במרי בכיו — הוא איננו, ואשתי עם בני השני, שעודנו יונק, איננה... אחרי כן מהר וימח דמעותיו ויחזק בידי ויאמר בקול ו. ש וצורוד: הן איש משכיל אתה, אמור-נא לי: בשביל מה אני נלהם? בשביל שלמותה של ארץ מולדתי? הלא נטלו ממני את ארץ מולדתי, השמו את נוי, החריבו את משפחתי, ולא האויבים עשו לי זאת, כ-אם אנשים, אותם האנשים שאני נלהם ביניהם. ועל איזה חטא? הלא רק על כי יהודים אנחנו... מה יכלתי אני, האיש המשכיל, להשיב לחייט העני והישר הזה כדי לנחמו? גחנתי ולחשתי לו באוננו אחי היקר, בראשונה ידעתי על מה אני נלהם, ועתה איני יודע... בעוד ימים אחרים הלך איש החיל הזה מעמי לאיזו קונטר-אטאקה על האשכנזים: הוא פרץ עד השורה הראשונה במרי-נפש מיוחד, כאילו בקש מות לו, וכרגע נפל שדוד עליידי כדור. גחנתי אליו: שפתיו נעו תנועה רפה, עיניו העצמות למחצה היו מוסבות אל שמי האביב הבהירים, ובעוד רגעים אחדים יצאה נשמתו.

החמה על היהודים בערה בעת ההיא בליטא, כמו שבערה קודם לזו בפולין. אנשי-צבא רוסיים, שעמדו אתי בשורה אחת, קראו גלינות חוזרים, שנחגו להם, ובאותם הגלינות הורשמו דברים שלא היו מעולם על דבר בגידת יהודים בעיר הקטנה קוזה, הסמוכה לשוולי. ואנשי המקום ספרו לי, שבכלל לא היה אפשר לבגידת יהודים, כי לא נמצא שם באותו היום אפילו יהודי אחד. את ספור המעשה ההוא בדה שר החיל המקומי, שנשמד כולו בידי האשכנזים בשפלות ידיו ובאשמתו של השר ההוא בעצמו, והוא נתכוון לשים את אשמתו באינו, כ"גודים", שהמציא לו. וכאשר קראתי בעתונים בעוד ימים אחרים על

דבר הריגול, שנערך בידי הרוסי האמתי" מיאסוידוב, המקורב למיניסטר שעל הצבא סוחומלינוב, ועלילות המיניסטר בעצמו, שלא המציא כדורי מלחמה לחילו, הבינותי את כל עומק מומת הרשע הנוראה אשר זמם השלטון הצבאי לעשות על פי מה שלמד מן השלטון האורחי, והוא, לתלות ביהודי את כל קולר המגפות אשר נגפה רוסיה במלחמה, כשם שקודם לזה טפלו עליו את כל מעשי הריבולוציה הרוסית, כדי לשלוח בו את „המאות השחורות“.

ביוצרי הדפנו הגרמנים אל מול ווילנא. וורשה כבר חשבה להתפשט. בירת ליטא עוד לא נתנה ביד האויב, ואני, בצרה וביגון אשר שבעה נפשי בתוך החיל, בקשתי לי חברת אחי זוחפשים הנמצאים במרכז היהודים הישן הזה. איזה כח משך אותי אל בני עמי, אל שיחות מדאיבות נפש על דבר הצרות שמאחורי המערכה ובתוך המערכה, אל בית הכנסת הישן, אשר ראה את משלחת גייסות מוסקבה ואת מעללי ה„צאר“ אליקסי מיכאילוביטש אשר עולל לאבותינו. אהבתי לקרוא עתונים בלשון היהודית וקניתי אותם יום יום אצל עתונאי בקצה רחוב היהודים. פעם אחת באתי אל קרן-הזווית ההיא, והנה העתונאי שלי איננו. נכנסתי לחנות הספרים הקרובה, ושם הוגד לי, כי בפקודת בעלי השלטון הצבאיים נאסרו כל העתונים היהודיים הנדפסים בוילנא ובוורשא. בכתב הפקודה, שנתפרסם במהרה, לא נחפרש טעמו של איסור זה, אבל מובן היה מאלינו: הלא הוא הדבר שבשבילו נגזרו הגרושים והמאסרים והתליות ולקחת בני התרעובות והסתת העתונים הצבאיים ביהודים, — כדי לתת את היהודי לבוגד, ואגב אורחא גם להרגיזו ולהשפיל כבודו. בשביל זה לקחה לשון המוני היהודים ועמה גם לשון כתבי הקודש, שבלעדיהם לא היו רודפינו יכולים לשאת עליהם גם שם נוצרים. האומנם דמו באמת, כי היהודים אנשי המקום יתנו אותות לאשכנזים בלשון עשרת הדברות וחזיונות הנביאים? בודאי לא עלתה כזאת על דעתם; אך אם על פי חוקי הצבא נתנה הרשות לשלול מן היהודי את הזכות לקרוא בלשון אמו, למה ימנעו בעלי השלטון מעצמם את העונג הזה? ובהגיגי זכרתי דברים, שראו עיני בשבתי במהתרות: הנה איש-חיל יהודי, שאינו יודע אלא את לשון אמו בלבד, אין לו אפשרות לכתוב לביתו בלשון הזאת, כי לא ישלח מכתב כזה, והוא מבקש מאתי לכתוב בשמו רוסית ונאנח אנהה עמוקה; יודע הוא, כי הוריו או אשתו הצעירה נכספים לכתב ידו ולדבריו בלשונם, והם לא יראו את כתב ידו ולא קול דבריו באזניהם, וגם בעצמם מוכרחים הם לכתוב אליו בלשון זרה, באותה הלשון, שעד כה היתה להם אך לשון פקידי הפוליציה שנואי נפשם.

הצרות הרעות ביותר עוד נכוננו לנו באותם הימים, מווילנא יצאנו לקול רעש כליתתה גדול. ונורא מצד האשכנזים, המשתגרים עלינו, ובתוך אשם הגדולה אשר סביבתנו עברנו והחלוננו להסוג ולנוס מנוסת מגפה גדולה מליטא. חילות מאות אלפים נסוגו בדרכים שעשרות אלפי פליטים מבני הלאומים השונים אנשי המקומות מלאו אותם עד אפס מקום. כמו סער מתחולל עבר שם על הארץ, אשר פרחת כולה עוד לפני ימים מעטים, ועוה פניה והפיץ יושביה. אנשי הצבא השתובבו וימלאוה חמס ושווד בלי חוס על כל אומה ולשון, אבל

ביחוד נתכה חמתם על היהודים, באשר כבר הספיקו להסיתם בעם הזה למדי. מה שנעשה ליהודים בכל רחבי פלכי ווילנא ומינסק ומקצת פלך וויטבסק בדרך אשר נסוג בה חילנו בשנת 1915 בימי אוגוסט וסנטיאבר, עתיד למלא עמוד מיוחד, עמוד שחור ונתעב מכל הקודמים לו בספר מצוקות ישראל בהיסטוריה הרוסית. רק רחובות נהרסות בלי כל שארית, בתים שטוים, אנשים הרוגים או פצועים, נשים אנוסות – זה שלל החיל במגוסתו מפני האויב. התועבות האלו נעשו ביחוד בימי התשובה שלנו, שבשנה הזאת היו „ימים נוראים“ בכל פשוטם של הדברים. סמורגון, פוסטאווי, קריבא, גלובוקויה, דוקשיצי, דימשיוויצי – כל אלה היו אך מין חגיגות בדרך העקובה מדם, שרחצו נפשי בה בלי הפסק, כי רצחו רציחות גוף ונפש את אחי ואחיותי לעיני.

הנה סמורגון, שהיתה קודם לזה מרכז פורה ליהודים בעלי מסחר עורות. חילנו נכנסים לשם לאחר יציאת האשכנזים. אנשי צבאנו והקווקים ביחוד מתנפלים על היהודים, פורצים ברעש לבתיהם כמהפשי אשכנזים ושוסים ומכים ומאנסים, רבים בורחים מפני השודדים האלה אל היערים הקרובים. מקצת היהודים מבקשים מקלט להם בבית־הכנסת הישן. אך קוואקים פורצים שמה. והנה חבורת יהודים בני גדודנו נפרדת והולכת לגרש את הרשעים המנוולים האלה מבית־הכנסת, ואני בראש החבורה הקטנה הזאת, אנו נכנסים לבית־הכנסת, ומחזה נורא לגנד עינינו: קוואקים מנפצים את ארון־הקודש וקורעים את ספרי התורה. על הארץ שוכבות נשים אנוסות מתעלפות; אצל נבלת עלמה צעירה מתבוססת נבלת אביה הזקן, שלפי הנראה נסה להגן על כבוד בתו. אני וחברי השתוללנו באש עברתנו, התנפלנו על הקוואקים, ומלחמה התלקחה בינינו וביניהם, מלחמת דמים, שראשיתה היתה בבית־הכנסת ואחר פשטה ונמשכה בחוץ. חללים ופצועים נפלו משני הצדדים. אני נותרתי בדרך פלא. שר הגדוד צוה לאסור אה כל המשתתפים באותו מעשה ולשלחם בגלל זה אל הפוזיציות הקדומות. אנחנו היהודים הנענשים החלנו לצאת מסמורגון, וכל היהודים שבעיר נצטוו לצאת מתוכה מיד. העיר נתרוקנה כרגע. רק משפחה אחת נשארה: אב אחוז שבץ ושני בניו, כי לא ערבו את לבבם לנהוג את אביהם החולה ברנליו (ומרכבות ועגלות־מסע לא נתנו). פתאום פרץ אופיציר קוואקי אל הבית: „איך נועזתם, וידיים, להשאר פה?“ – „נשארנו אצל אבינו החולה.“ „איה אביכם?“ – „בחדר הסמוך.“ האופיציר עף כברק אל החדר ויור בריבולבר על החולה המוטל במטתו ויצא אל בניו ויאמר: „עתה תוכלו לנסוע.“ בדרך אל הפוזיציות הקדומות עבר עלי עוד פוגרום נורא מאד. אנחנו עמדנו להנפש בכפר למשוויצי הסמוך לפינסק. אותו היום היה יום הכפורים. היהודים אנשי המקומות הסמוכים נכוננו לברוח. קניניהם היו סעונים בסירות על נהר פריפיאט, והם נאספו בהמון על שפת הנהר ויחכו לשעה שיוכלו לעבור אל העבר השני ברנע בטוח מיריות כלי־התחב (בסביבי פינסק כבר

(*) קראתי כתב־נקשה על סם הקיטר, ששלחו בני הנרצח (פאכא) מינסק והתחננו צו לטניו, שיחקר הדבר. אך ניקוליי השני לא שם לב לקולנא זו של אותם היהודים.

נמצאו אשכנזים). על שפת הנהר התפללו הפליטים ברגש, אימת הדין שביום צום העשור. פתאום נגש חבל קוואקים ויתנפל על ההמון הנבהל; את האנשים אסרו הקוואקים ויבילוּם אל אחד המקומות ואת הנשים התחילו רודפים רדיפת ציידים. אמות אומללות, נערות צעירות וגם ילדות בנות 12 - 14 תפשו הקוואקים ויסחבו אל היער ויענו אותם במשובת חיתו טרף. עלמות רבות נסו והסתתרו בעבי היער בכורות ובשוהות. מקצתן בקשו מחסה בבתי אכרים רוסיים ידועים להן, אבל האכרים השיבו את פניהן, וברור היה שגם ידם את הקוואקים. כל הלילה נשמעה ביער שועת נשים מעונות, הדבר הוגד לי. אני אחזתי בקנה הרובים שלי ויצאתי בלאט מן הכפר. ביער הלכתי לקול צעקה שהגיעה לאזני, ועד מהרה ראיתי קוואק סוּחב עלמה בתוקת ידו. הכיתי אותו מכה עזה בעץ קנה הרובים שלי על ראשו ויפול, ואת העלמה, שהיתה כמעט במצב התעלפות, הוצאתי מן היער ואביאה אל שפת הנהר, ששם רצו כה וכה אביה ואמה מבלי יכולת לעשות כל דבר, ואחרי כן שבתי בלאט אל הכפר ואיש לא ידע בצאתי ובבואי. לא מיראה שבתי, כִּי־אם מאשר עיפה נפשי לגמרי, עייפות חמרית ורוחנית יחד. פתאום הרגשתי, כי מה שעבר עלי בימים האחרונים פצע את לבבי פצעי מות וכי רק פצע מות חמרי יוכל להצילני ממכאובי זה. לחכות הרבה לא הוכרחתי, בעוד ימים אחדים הייתי בפוּיוּציות הקדומות. כדור גרמני פצע גם את גוי פצע קשה נוסף על כל פצעי שהנחלתי לי מתגרת יד רוסיה בשלשים וחמש ימי חיי.

* * *

עתה אני שוכב בכפר קטן בפוליסיה בתחנה סניטרית קרובה אל המערכה, מפה יובילוני לקיוב. מפצעי הקשה נרפאתי קצת, אבל יודע אני - גם על פני הרופאים אקרא זאת - כי לא ימשכו ימי עוד. עתה אינני מבקש לי דבר בלתי אם זה: אני רוצה להערות את נפשי בודוּי זה, להניח לדור הבא את ההרצאה הקצרה והמקוצרת הזאת של מאורעות הדור הקודם לו, כי דברי ימי אני הם דברי ימי כל האינטליגנטים היהודים שבדורי. חמש ושלשים שנה נלחמנו עם משטר האינקוויזיציה הרוסית, מסירת נפשנו היתה לנו למקור גבורה, בה יצרנו מחאה לאומית עזה. אבל כבר עברנו את גבול סבל היסורים, יבוארנא אנשים חדשים תחתינו, - תחת חללי הסערה ההיסטורית שבימינו אלה. ירימונא יורשינו את דגלנו למעלה, למעלה מרוסיה, למעלה מאירופה הדשנה מדם. שאלת היהודים, שאלת אלפי השנים, שאלת עם העולם, שנסתבך במלחמה העולמית הזאת, צריכה להיות לשאלה משותפת לעולם כולו. אם יש רגש יושר עולמי, עליו לפתור שאלה זו מיד. אם יש רגש יושר עולמי, עליו להשיב תשובה מוחלטת על השאלה הזאת ולהסיר את כתם הקלון הזה מעל ההיסטוריה האנושית (*). אני מת באמונה זו שאני מאמין ברגש היושר העולמי ובעמי הגוי האזד והנצהי כעולם כולו, שההיסטוריה של כל העתים חברה אליו את העם הזה חבור אשר לא ינתק.

מרס, 1916.

(* שנה אחת לאחר שנכתבו הטורים האלה פתרה הריבולוציה הרוסית בעצמה את השאלה הסריגית כפי שרגש היושר העולמי היה עתיד לפתרה.